

ԿԱՐՈՂՈՍ ԺԵ . ԹԱԳԱՒՈՐ ՇՈՒԵՏԱՑ

Յետ հնգետասան ամաց արժանաւոր թագաւորութեան, անցեալ տարւոյն սեպտեմբերի 18^{ին} կը մեռնի յանակնկալս վաղահաս մահուամբ՝ կարողութեամբ Շուետաց թագաւորն, Տանիմարքայէն դառնալու ժամանակ, ուր այցելութեան գնացեր էր իր միակ դստերը, ամուսնացելոյ Դանեաց արքայութեան թագաժառանգին հետ:

Կարողութեամբ առաջին կարգի թագաւորաց մէկն պիտի համարուի, և անունը պիտի մշտնջենաւորի անմոռաց նոյն ժողովրդեան տարեգրութեան ու պատմութեան մէջ, 'ի յիշատակ իր մեծածիղջն եռանդեանն առ 'ի բառնալ գնշխարս աւատական իշխանութեան՝ որ մնացեր էր տակաւին Շուետաց քաղաքական կարգաց մէջ:

Կարողութեամբ թագաւորութեան ատեն այս արդիւնքն իսկ ունեցաւ, որ միշտ հետամուտ եղաւ 'ի մի թագաւորութիւն շողկապել բոլոր սկանտինաւեան ազգերը, և զայս ոչ բռնութեամբ կամ պատերազմաւ, այլ խաղաղութեամբ ու համոզմամբ, պատրաստելով նախ երեք ազգերն առ այս, Վեշուետս, Վեորվեկիացիս և Վեանիմարքացիս, դատարակութեամբ ու սկզբանց համաձեւութեամբ, և մանաւանդ 'ի մի խառնելով երկուց տէրութեանց Շուետի ու Տանիմարքայի շահերն՝ արքունական ընտանեաց ազգախառնութեամբ: Բայց իր այս ջանիցը պնդապէս ընդդէմ յարեան գլխաւորապէս Նորվեկիոյ կուսակալութիւնք, որոնք իբրեւ նուիրական ինչ այնպէս կը յարգէին իրենց վաղեմի Սահմանադրութիւնը. և չէին ուզեր դաշիւ անոր, թող թէ եղծանել զայն: — Կարողութեամբ ուրիշ առաջարկութիւն մ'ալ ըրաւ խորհրդարանին, այն է ջնջումն օրինաց մահուան, բայց չյաջողեցաւ ու մերժուեցաւ:

Թէպէտ ձախորդ գնացին Կարողութեամբ մտաց խորհուրդներն ու ջանքն, բայց այնու հանդերձ չեմք երկբայիւր կոչել

գնա վերանորոգիչ ազգին, այնու մանաւանդ որ իր հաստատամտութեամբն յաջողեցաւ վերջապէս յետ բազում ջանից, եղանակաւորել քաղաքական վաղեմի կարգադրութիւնքը, փոխանակելով 'ի տեղի վաղեմի տէրութեանց ազգային ներկայացուցումն, այսինքն՝ ճշմարիտ Սահմանադրութիւն ներկայացուցական: Եւ այս եղաւ յամին 1866, որ Կարողութեամբ թագաւոր զործոց մէկն է, և իր երկրին պատմութեան, ինչպէս ժողովրդեան մտացը մէջ, իբրեւ անմոռաց գործ մը պիտի յիշատակուի:

Այս վերանորոգութիւններն՝ որոց հետամուտ էր Կարողութեամբ կը պաշտպանէր և օրագրաց մէջ, և առաւելապէս բանակին վերանորոգութեան խընդիրը. բայց և ասիկա իսկ ընդունելի չեղաւ խորհրդարանին. և այսպէս առանց ամբողջապէս 'ի գլուխ տանելու իր ազգօգուտ փափաքներն, յանկարծահաս մահուամբ վախճանեցաւ, թողլով յաջորդ իր եղբայրն, որ բարձրացաւ յաթոռ Ոսկար Բ. անուամբ, ծնեալ 'ի Սեպտեմբր 1829 յունուար 21, և էր երրորդ որդի Ոսկարի Ա. թագաւորին Շուետաց, որ ընտիր դատարակութիւն մը տուաւ իր որդւոցը, ջանալով տպաւորել անոնց մատաղ սրտին մէջ սէր գիտութեան, դպրութեան և արուեստից:

ԱՆԳՂԻԱՅԻՔ ՅԱՓՐԻԿԷ

ՊԱՏԵՐԱՅՐ ՈՍԿԱՌՑ-ԱՓԱՆՑ . — ԱՇԱՆԴՔ

Եւրոպական տէրութեանց քաղաքականութեան ապագայ վիճակը քանի մը տարիէ 'ի վեր սպառնական կերպարան կ'առնու: Եթէ Արևմտեան կոչեցեալ ազգաց երկրին ու աշխարհին անձուկ սահմանէն դուրս ելլալու ըլլամք, կը գտնեմք շրջապատեալ զայն շատ աւելի յընդարձակածաւալ բարբարոս աշխարհաց, որ կ'երևի թէ ուրիշ կերպով պիտի չի կարենան հաս-

նիլ Արևմտեայց ընկերական ու քաղաքականացեալ վիճակին, բայց եթէ անցնելով զինուորական արուեստին խոշոր հրահանգներէն, որուն պարտական է նոյն իսկ և Արևմուտք իր այժմեան զարգացումը ու բարգաւաճանքը: Այն երկչոտ տղաքն, (բարբարոս ազինք), որ կը դողային երբեմն արևմտեան ժողովրդոց հարց առջին, այսօր յարբունս հասեալ, կ'ուզեն բռնութեամբ զինաթափ ընել անոնց որդիքը, և դողցես հաւասարիլ իրենց ու թուցչացը զօրութեամբ զինուց: Արևելեան հին ազգերն ոչ թէ ուրիշ բանի համար կը զարթնուն 'ի թմբուլութենէ, բայց եթէ յարուցանել Արևմտեայց դէմ անհաշտ ու անվերջանալի պատերազմ. որոց պիտի չի կարենան դէմ դնել ոչ զինուք և ոչ իսկ բազմութեամբ: Այս ազգերն որոց արևմտեան վաճառականք հրացան ու թնդանօթ կը տանին միշտ, յիսուն կամ վաթսուն տարիէ 'ի վեր սկսան դաշնակցիլ իրարու մէջ, կամելով իմն յափշտակել Եւրոպացւոց ձեռքէն աշխարհիս համանատարութիւնը: Եւ ահա գիտեմք որ երկու տարիէ 'ի վեր Հոլանտացիք մեծածախ պատերազմ մը բացած են 'ի Սունտրեան կղզիս ընդդէմ Աչինաց. որուն յաջողութեան թաթն որ կողմն հակին դեռ ևս անստոյգ է: Նոյնպէս և Անգղիա գրեթէ երկու տարի է որ կը պատերազմի ընդդէմ սեւամորթ Աչանդից, և չի կրցաւ տակաւին ընկճել զնոսա իր ամենայն զօրութեամբն:

Աչանդք՝ Ափրիկոյ ծովափանց ուրիշ ժողովրդոց նման պատերազմասէրք են, և կը տիրեն Կուինէայի ծովագողին ծովեզերեայ բարձանց, զորս կոչեն Ոսկւոյ — Ափունք. և կը տարածուի ազդեցութիւննին 'ի Մեծ Պարսամէ մինչև 'ի Տահոմէյ. ուստի յետ անգղիականին անտարակոյս պիտի սկսին սպառնալ և գաղղիական գաղթականութեանց երկիրներուն:

Եւրոպիոյ տէրութեանց մէջ առաջին անգամ Կուինէայի ծովագողին և մասնաւորապէս Ոսկւոյ — Ափանց եզե-

րաց վրայ կալուած ունեցողն ու վաճառականութեան տուն հաստատողն Բորդոգայցիք եղան, բայց ապա այս կալուածոց մեծագոյն մասը Հոլանտացւոց շնորհեցին եօթն և տասներորդ դարուն երկրորդ կիսուն: Այս ատենները նոյն փանց ուրիշ կողմանց վրայ սկսան հաստատուիլ և Անգղիացիք, գրեթե խաւոր դիտմունքնին այն ըլլալով որ մանրեալ ոսկւոյ վաճառականութիւն ընեն. բայց իրենց հաստատուած օրէն մինչև հիմա նախանձն ու տրտունջներ բեր չի դադրեցան: Ներկայ դարուս սկիզբները Անգղիացիք իրենց անցուցին Հոլանտացւոց կալուածները. և հուսկ ապա վերջին ատեններս Հոլանտացիք կամ 'ի ձանձրութենէ և կամ յանկարծողութենէ՝ շնորհեցին յակամայս իրենց նախանձորդին բոլոր ունեցած կալուածնին: Այս որոշիչ ու պաշտօնական շնորհումը տեղի ունեցաւ 1871 ամին փետրուարի մէջ. իսկ Էլմինա, Աքսիմ և Տիքսքուվ ամրոցներն յաջորդ տարւոյն ապրիլ ամսոյն մէջ ստացան Անգղիացիք: Բայց այս բանս մեծ տեղեկութեան պատճառ տուաւ տեղացի ժողովրդոց, որուն հետեանքներն դեռ մինչև ցայսօր կը տւեն, և սկզբնաւիթք են այժմեան պատերազմին:

Բայց յառաջ քան պատահած դիպուածոց պատմութիւնն ընելու, կարևոր կը համարիմք տեղեկացընել ընթերցողաց այս պատերազմին տեսարան եղող աշխարհին բնագիտական ու քաղաքական աշխարհագրութիւնն, ինչպէս նաև բնակչաց բարքն ու սովորոյթն, և վաճառականական կեանքն:

Հոլանտացւոց Ոսկւոյ — Ափանց կալուածներն կը բովանդակէին եօթն վիճակք, և էին Ապոլոնիա, Աքսիմ, Տիքսքուվ, Պաւլրի, Սէքունտի, Շամա և Էլմինա:

Ապոլոնիոյ վիճակն գլխաւոր կենդրոն մ'էր վաճառականութեան մանրեալ ոսկւոյ և իւղոյ արմաւենւոյ. բայց այս վերջի ատեններս գրեթէ բոլորովին խափանեցաւ 'ի պատճառս տե-

ղացի սևամորթ ժողովրդոց մէջ եղած
գոտութեան ու պատերազմաց :

Աքսիմի վիճակն Ոսկւոյ — Ափանց վի-
ճակաց մէջ ամենէն բարեբերն ու ար-
գաւանդն է . անանկ որ արեւադարձային
գրեթէ ամեն ազգ տուններն կ'աճին
հոս , որուն գլխաւոր պատճառ կը հա-
մարուի այն կենդանարար ջրոց բազ-
մաթիւ ընթացքներն՝ որ կ'ոռոգանեն
գերկիրը : Բայց ասոր հակառակ երկ-
րին հիւսիսային արեւելակողմը կարգէ
դուրս խոնաւ է , և ասոր պատճառն ալ
ջրոց ազատ ընթացք չունենալն և
շատ տեղ լճացեալ մնալն է : Այս վի-
ճակին գլխաւոր քաղաքն՝ համանուն
վիճակին՝ Աքսիմ կոչուի , որ արեւելեան
կողմը կ'իյնայ՝ կառուցեալ ի վերայ ծով-
ափանց և պաշտպանեալ Ս . Անտոն
անուն ամրոցէ , որ բարձրանայ ի վե-
րայ ժայռի միոյ ի միջավայր քաղաքին :
Բնակիչքն ըստ աշխարհահամարի 1867
ամին , 750 հոգի էին միայն : Հանէին ի
վաճառ մանրեալ ոսկի և իւղ արմա-
ւենւոյ , բայց անվերջնալի աղետաբեր
պատերազմունք զգալի կերպով խա-
փանեցին այս վաճառականութիւնը :

Տիքսքուվի վիճակն իր անունը Տիքս-
քուվ ամրոցէն առած է , փոքրիկ վտակի
մը ափունքը շինուած . այս վտակը շատ
մը կոկորդիլոսներ կը սնուցանէ , առար-
կայ մեծարանաց սևամորթից անոտիա-
պաշտ կրօնից :

Պաւդրի վիճակն նոյն ծովափանց վի-
ճակաց մէջ ամենէն բազմամարդն է :
Գլխաւոր քաղաքն է Պաւդրի , այսպէս
կոչեցեալ համանուն գետէ մը . որ գե-
ղեցիկ դիրք ու տեսարան ունի և ամրո-
ցով պաշտպանեալ է : Կան այս վիճակին
իշխանութեան տակ շատ մը գեղեր :

Սէքունտի համանուն վիճակին գլխ-
աւոր քաղաքն , կրնայ իրաւցնէ քա-
ղաք կոչուիլ իր 2,500 բնակչովն . նստեալ
է սա ի վերայ սեպացեալ բլրոյ միոյ ամ-
փիթէատրոնի ձևով , և պաշտպանեալ
Օրանժ անուն ամրոցէ : Քաղաքն երկու-
թաղ կը բաժնուի , մին Հոլանտացւոց
և միւսն Անգղիացւոց . շրջակայ կողմանքն
շատ արգաւանդ են :

Շամա՝ գլխաւոր քաղաք Շամա վի-
ճակին , Հոլանտացւոց հին կալուածոց
մէջ ամենէն գլխաւորն էր . բայց հիմա
երկրին մեծագոյն մասը ջուրերն ողո-
ղած ըլլալով՝ ճախճախուտ է : Երկիրը
թէպէտ շատ բարեբեր , բայց վատա-
ռողջ է ընդհանրապէս : Շամա քաղաքն
գրեթէ 5,000 բնակիչ ունի , և պաշտ-
պանեալ է Ս . Սեբաստիանոս անուն
ամրոցէ՝ կառուցեալ ի Բորդոգալաց :

Էլմինա՝ Ոսկւոյ — Ափանց գլխաւորա-
գոյն քաղաքն է , և ըստ 1867 ամին աշ-
խարհահամարին՝ 15,000 բնակիչ ունի :
Զգալի կերպով աճեցաւ իր բնակչաց
թիւն քան զայլ մօտակայ քաղաքս ,
վասն զի զօրաւորագոյն հանդիսացաւ
քան զնոսա . մինչդեռ նոքա չի կարե-
նալով վանել զօրութեամբ տեղացի
վայրենի ժողովրդոց յարձակմունքները՝
կը ստիպուէին գաղթիլ ուրիշ կողմեր :
Ունի զօրաւոր ամրոց մը . և իր Ս . Գէորգ
բերդն ու Ս . Յակոբ ամրոցն , Անգղիա-
ցւոց միակ ապաստանարանն է հիմա
ընդդէմ յարձակման Աշանդաց : Քա-
ղաքը բազմաթիւ գեղերով շրջապա-
տեալ է , զորս աւերեցին մօտերս տե-
ղացի սևամորթք : Էլմինայի արեւելա-
կողմը քիչ մ'ալ յառաջելով կը վերջա-
նան Հոլանտացւոց կալուածներն . իսկ
Անգղիացւոց գլխաւոր կայանն է Գէբ-
Գոսդ (Cap-Coast), որ բարեբախտա-
բար ամրացած է զօրականօք և պաշտ-
րօք , ապա թէ ոչ Անգղիա հաւանաբար
կը կորսնցընէր բոլոր իր ունեցած նոր
կալուածներն :

Կը տիրեն այս կողմերս երեք գլխա-
ւոր մեծամեծ ցեղք սևամորթից . Ա-
հանդը , Ֆանդը և Աշանդը : Այս վերջ-
նոյս գլխաւոր քաղաքն է Գումասսի ,
համբաւեալ ու զօրաւոր , և ունի իբրեւ
50,000 բնակիչ :

Ահանդը երբեմն ընդարձակ տէրու-
թիւն մ'ունէին , որ կը տարածուէր
Ոսկւոյ — Ափանց վրայ մինչև ցծովեզը ,
որուն գլխաւոր քաղաքն էր Պոսսուա :
Բայց Հոլանտացիք երբ քանդեցին այս
քաղաքս , Ահանդը երկրին ներքսակող-
մը առանձնանալով , սկսան արմաւե-

նւոյ իւղոյ և մանրեալ ոսկւոյ շահնկալութեան զբաղիլ: Ոսկւոյ մանրուքը խառնուած կ'ըլլայ աւազոյ հետ, զոր կը բերեն հետերնին եփնէայի լեռներէն ինջնող գետերն: Ոսկւոյ մանրուքը կ'ըլլայ գետնոյ երեսին վրայ, և տեղացիք ուրիշ կերպ չի գիտնալնուն՝ լուացմամբ կը ժողովեն, որով գրեթէ կէսը կը կորուսանեն. և լուացումը կանանց գործ է: Այս վայրագ ժողովուրդներն կը պաշտպանեն իրենց ոսկեզօծեալ երկիրը յետին կատաղութեամբ. և միայն պատերազմողաց թոյլ տուեալ է զարգարել իրենք զիրենք կանանց աշխատանաց արդեամբք: Շատ անգամ ժողովրդեան գլխաւորներն այնքան ոսկեայ մանեակներով, ու ապարանջաններով ծածկուած կ'ըլլան, որ գրեթէ կ'ընկճուին բեռան ծանրութեան տակ, և քալելու կամ շարժելու համար այլոց օգնականութեան կը կարօտին:

Ֆանդը՝ երբեմն կարի ահարկուք, այնպիսի կերպով պարտեցան յԱշանդաց՝ որ միացան անոնց հետ հասարակաց դատը պաշտպանելու ընդդէմ Եւրոպացւոց: Թէպէտ և ինկած է, բայց տակաւին պատերազմական է այս ժողովուրդը. աղտեղի է, ծոյլ և հակամէտ յանհոգութիւն. և թերեւս այս աղտեղութեան հետեանք տիրած է մէջերնին բորոտութեան ախտը:

Աշանդը գրաւած էին երբեմն արեւելեան գաւառներն. բայց ասկէ մէկ ու կէս դար առաջ հալածուելով անկէ զօրաւորագոյն ժողովրդէ մը, եկան հաստատուեցան Գումասսի մօտերն և կանգնեցին անդ զօրաւոր թագաւորութիւն մը: Արք՝ պատերազմի միայն կը պարապին, ուրիշ ամեն գործերն կանանց ու գերեաց թողլով: Հարուստներն միայն սովորութիւն ունին զգեստ հագնելու: Ժողովրդեան գլխաւորի մը զգեստն կը բաղկանայ արծուի փետուրէ, որ կը բարձրանայ եղջերուի ոսկեզօծեալ և գալարած եղջիւրէ ձեացուցած տեսակ մը սաղաւարտի վրայ, զոր կը հաստատեն կզակներնուն վրայ խեցիներով ծածկուած փոկով մը: Կը կրեն

վրանին աղեղ, թունաւորեալ նետերով լեցուն կապարճ, և գալարած փղոսկրէ գաւազան մը: Կը կախեն կուրծքերնէն կաշիէ շատ մը քսակներ, կը ճօճեն ձեռքերնուն մէջ ձիու ազի, և մինչև սրունից մէջ տեղուանքը կարմիր կաշիէ կօշիկներ կը կրեն: Մեծ ազնուականի մը որոշիչ նշանն է հովանոցն, որ պարզ ժողովրդեան գլխաւորէ մը լաւ կը զգեստաւորի, ձիու վրայ կը հեծնայ և ունի իբրեւ սանձակալ մէկ կամ երկու մարդիկ: Հասարակ զինուորքն գրեթէ մերկամարմին են և կը կրեն վրանին շատ մը կտրոցներ. և թէ որ հրացան մ'ունենալու չափ բաւական հարստութիւն չունեցան, գոհ կ'ըլլան աղեղով մը ու նիզակով:

Աշանդը բացարձակ անաստուած չեն: Մարդկային հոգւոյ վրայ շատ եղական դաղափարներ ունին. կ'ըսեն թէ հոգին յէութեան է յառաջ քան զմարմին, և թէ կրնայ փոխանցիլ 'ի մի մարմնէ 'ի միւսն: Կը համարին զայն զատեալ 'ի մարմնոյ մարդոյ, որուն մարթ է կ'ըսեն տեղեկութիւններ աւանդել, և թէ կրնայ ընդունիլ նուէր ու ընծայ: Երկուութիւն մը կը դաւանին արու և էգ. զմին սկիզբ չարի և միւսն բարւոյ: Աշանդը ինչպէս նաև Տահմէյը անթիւ բազմութիւն մարդոյ 'ի զոհ կը հանեն: Սովորական զոհն ամեն երեք շաբաթ մէկմը կը նորոգուի. ուսկից զատ ունին ուրիշ տարեկան զոհ մ'ալ որ կը կատարուի սեպտեմբեր ամսոյն մէջ. և զոհագործութեան կատարին է ժողովուրդն: Յետ լաւ մի արբենալոյ, տան զամնինս 'ի շուայտութիւնս անբացատրելի անգթութեամբք: Կը զոհեն մի և նոյն ժամանակ և ընտանի կենդանիներ, որոց արիւնը հաճոյք մը կը զգան խառնել մարդկային արեան հետ և լեցնել մեծատարած փոսի մը մէջ: Երկիրը շատ մը անտառներով ծածկուած է: Շաքար-եղեգն, ծխախոտն, եգիպտացորեանն ու բրինձըն իբրեւ զվայրենի տունկս կ'աճին հոս: Կ'երևին շատ անգամ անտառաց ու անապատից մէջ առիւծ, վագր, վայ-

րենի կատու, շնագայլ, փիղ, ռնգեղջիւր, ընձուղտ, այծեամբ, յամոյր. կան դարձեալ զանազան տեսակ կապիկներ ու ամեն ազգ թռչուններ: Կը տեսնուի գետոց մէջ բազմութեամբ ձիագետի ու կոկորդիլոս. խոնաւ տեղուանքն լի են օձերով, կարիճներով, արջնագորտերով և ահագին մեծութեամբ սովորական գորտերով:

Այս ամեն բաներն գիտնալէն ետքը, դիւրին է 'ի միտ առնուլ այն արշաւանաց դժուարութիւնն՝ որուն վերջերս ձեռք զարկին Եւրոպացիք 'ի ներքսագոյն կողմն երկրին: Վերոյիշեալ նիւթական դժուարութիւններէն զատ՝ օգն իսկ անտանելի է և բազում ուրեք վատ առողջ: Կը պատահի շատ անգամ որ օտարականք կը տասանորդին յերեսաց ահաւոր հիւանդութեանց այնպիսի տեղուանք, ուր բնակքն՝ զօրաւոր առողջութիւնը կը վայելեն, որով այժմէն կըրնամք գուշակել որ Անգղիացիք Թէոդորոս թագաւորին ու Եթովպացւոց դէմ տուած պատերազմին յաջողութիւնն դժուարին է որ կարենան ունենալ ներկայապէս Աշանդաց դէմ տուած պատերազմին մէջ: Այս առաւելութիւնն իսկ ունին Աշանդը, որ հայրենասիրութեան հրով սաստիկ վառուած են, մինչդեռ Եթովպացիք յերկար ժամանակաց անտի տաղտկացած ըլլալով Թէոդորոսի լուծէն՝ շարունակ յապըստամբութիւն մտաբերէին:

Կը մնայ մեզ հիմա համառօտել հոս այն դէպքերն որ պատճառ եղան Անգղիոյ այնքան մեծամեծ պատրաստութեանց առ 'ի պատերազմ, որուն ձեռք զարկած է հիմա մեծաւ գործունէութեամբ: Հոլանտական կալուածոց շնորհման դաշնադրութիւնն ոչ թէ առանց բռնութեան տեղի ունեցաւ, և կարծես կը վճարէ այսօր Անգղիա այն մէկ երկրորդական շահուն գինն, զոր կարծեց դիւրութեամբ 'ի ձեռս բերել յանյաջող պատահարաց Գաղղիոյ 1870 և 1871 ամաց:

Յամին 1872 ապրիլի 4ին անգղիացի նոր կառավարիչն երևելով առաջին ան-

գամ յիշմինա, հոլանտացի սպայից և երկրին գլխաւորաց ժողովոյն մէջ ծանոյց մէկէն, թէ ինքն ամենևին կամք չունի գաղթականութեան կառավարութեան վրայ փոփոխութիւն մ'ընել և կամ նոր բեռ մ'աւելցնել վրանին: Կը խոստանար հասարակաց պաշտօնից մէջ տեղացիներն ալ գործածել, բաւական է որ չափաւոր դաստիարակութիւն մ'ընդունած ըլլան: Այս ծանուցումը մեծաւ հաճութեամբ ընդունուեցաւ, և քանի մ'օրէն կառավարիչն 'ի գլուխ անգղիական զօրաց կը մտնայ պաշտօնապէս յիշմինա, և հոլանտացի կառավարիչն ընդ առաջ կ'երթայ իրեն, և կը յանձնէ Ս. Գէորգ բերդը 'ի շաշիւն և 'ի թնդիւն հարիւր և մի գընտ, ընկեցաց թնդանօթից յանգղիական նաւուց, որուն կը պատասխանեն և 'ի քաղաքէն: Հոլանտացի կառավարիչն բերդը յանձնելէն ետքը կ'ելլայ 'ի նաւ և կը դառնայ յԵւրոպա:

Նոյն ապրիլ ամսոյն մէջ Հոլանտացւոց միւս բերդերն ու ամրոցներն ալ Անգղիացւոց ձեռքը կ'անցնին: Բայց դիւրին էր գուշակել որ այս բռնադատեալ շնորհումը՝ զոր ըրաւ Հոլանտայի տէրութիւնն առանց տժգոհութեան, պիտի չկարենար ընդունուիլ նովին համակամութեամբ և 'ի տեղացւոց: Անգղիացւոց իշխանութեան հասնին ծանր խռովութեանց պատճառ տուաւ: Նոր կառավարիչն համարեցաւ թէ պիտի կարենայ խաղաղել յուզեալ ոգիքը 'ի ձեռն տնտեսական բարւոքման: Ասով թէպէտ ցածոյց զնոսա առ վայր մի, բայց որովհետև Անգղիացիք ըստ իրենց սովորութեանը՝ նոյն կողմանց տէր եղած օրէն սկսեալ ուզեր էին տարածել Աշանդաց մէջ աւետարանական վարդապետութիւն, պատրաստք կամ դարձուցանել զնոսա 'ի կրօնս իւրեանց և կամ կորուսանել, անոր համար տեղացի ժողովուրդը անյողդողք իրենց հաւատոց վրայ, գրգռեցան սաստկապէս ընդդէմ այս ապօրինաւոր ու անիրաւ բարոյական բռնութեան, և Աշանդը սոյս հասարակաց ընդհանուր

տժգոհութենէն օգտուելով, կալան ու բանտեցին անգղիական քարոզիչները: Այն ատեն անգղիացի կառավարչին առաջին գործն այն եղաւ որ դրկէ իրենց թագաւորին տարբեր ազգութեան իրաւանց ծանուցագիր մը, հրամայելով ազատ թողուլ քարոզիչները: Թագաւորը խուսափական պատասխան մը տուաւ, և պահանջեց 'ի փրկանս 6,480 անգղիական ստեռլին, այլ ապա գոհ եղաւ 1000 ստեռլինով: Բայց այս շնորհումը ընելուն պատճառն էր, որպէս զի ժամանակ չահի ու պատրաստէ արշաւանաց զօրաւոր բանակ մը: 1872 ամին գեկտեմբեր ամսոյն մէջ, Աշանդք մեծ ամբոխիւ արշաւեցին էլմինայի վիճակին վրայ, և ասոր պաշտպանութեան ներքոյ անկեալ գեղերն ու աւաններն աւարեցին ու քանդեցին: Հոն տեղի ժողովուրդը չկարենալով ընդդիմանալ ընդ երկար և կամ միանալով անոնց հետ, առաջիկայ տարւոյս մարտ ամսոյն մէջ տարածեցաւ արշաւանաց հեղեղն մինչև 'ի շրջավայրս էլմինա քաղաքի: Մի և նոյն ժամանակ խռովութիւն ծագեցաւ և 'ի Սէքունտի և 'ի Պաւդրի, բայց պատրաստական զօրութիւն մը նոյն ժամայն խաղաղեց խռովութիւնը:

Էլմինայի ապստամբներն աւելի զօրաւոր և ուժով ըլլալով, 'ի սկիզբն յունիս ամսոյ զօրաց գլխաւորքն վստահացեալ իրենց ուժոյն վրայ՝ մերժեցին զհնազանդութիւն: Այն ատեն կառավարիչն անյապաղ զօրաց զանազան դունդեր բերել տուաւ 'ի Գէբ Գոսդէ, հրատարակեց պատերազմական օրէնք, որով դատաստանքն արագ ու խստիւ կատարին՝ ինչպէս պատերազմի ատեն, և թնդանօթներն սկսան որոտալ յամբողջաց 'ի վերայ ապստամբեալ քաղաքին: Անմեղ ժողովուրդն իր կենաց փրկութեան համար ամբողջաց մէջ ապաւինեցաւ, որոնք թէպէտ մաս մը ապրեցան, բայց էլմինա քաղաքն հրոյ ճարակ եղաւ, և Ֆանդից զօրաց գունդերն՝ զորս Անգղիացիք զինեցին, աստ անդ ցրուեցան:

Օգոստոսի 14ին, նաւաց փոքրիկ գումարտակ մը մօտեցաւ 'ի ցամաք 'ի գետաբերան Պոսսում Բրահի, նպատակ ունենալով թափել անդ զօրականս առ 'ի պաշտպանութիւն երկայնութեան գետոյն: Բայց նաւախումբն կը ստիպուի քիչ մը հեռու կենալ ցամաքէն, պատճառաւ որ անմերձենալի էին գետափունքն յաղագս աւազուտից: Ցամաք կը հանէ 'ի Շամա, Ֆանդից փոքրիկ զօրաց խումբ մը, վասն զի քաղաքացիք Շամայի՝ մերժեալ էին տալ Անգղիացւոց առաջնորդս և ուղեցոյցս: Ֆանդք որ խելամուտ ու տեղեակ էին վայրացն, կը տիրեն պզտի ամրոցի մը՝ կանգնեալ 'ի Հոլանտացւոց: Այն ատեն երկու լաստք, կուր մը և մէկ քանի մակոյկք առանց վախի գետը կը մտնան:

Հաղիւ թէ արշաւանաց մարդիկն կը հեռանան 'ի Շամայէ, քաղաքացիք կը դիմեն Ֆանդից վրայ և անոնցմէ չորսը կը սպաննեն, իսկ այլք մազապուր հաղիւ կը զերծանին 'ի մահուանէ: Այս բաներս եղած ժամանակ լաստից խումբըն կը յառաջէ ոչ առանց մեծի դժուարութեան Բրահի ջրոց մէջ. մին 'ի լաստից կը խորտակի, ուստի հարկ կ'ըլլայ վրայի մարդիկը տեղափոխել ուրիշ մակուկի մը վրայ: Այսպէս հաղիւ թէ կը յառաջեն քիչ մը գետին մէջ, Աշանդաց բազմաթիւ գունդ մը, որոյ հետ խառնուած էին և բազմութիւն մը բնակչաց Շամայի, մահաբեր կրակ մ'է կը սկսին թափել լաստից ու մակուկաց վրայ, դարանելով գետափանց թանձրախիտ մացառաց մէջ: Անգղիական արշաւանաց առաջնորդն չորս վէրք կ'առնու, որոց երեքն մահացու: Վտանգեցան նոյնպէս և նաւապետքն, որոց մին ուռմբի մը հարուած ընդունելով 'ի գլուխը, կը խորտակի գանկին վերին մասը: Կուրը հրացանաց անթիւ հարուածներէն կը շրջի, թափելով 'ի ջուր բոլոր իր վրայի մարդիկը: Նաւաստիքն ազատելով 'ի ջրոյ ուրիշ մակուկի մը վրայ կ'ելլան, բաց 'ի միոյն որ Աշանդաց ձեռքն իյնալով՝ գլուխը կը կտրեն և յաղթանակաւ կը

ցուցնեն իրեն ահաբեկեալ ընկերացը: Վերջապէս արշաւանքն անյաջող կ'երթայ, և երբ ապրեալքն կորակոր կը դառնան 'ի նաւ, կը տեսնան որ մէջերնէն ամենքն ալ աւելի կամ նուազ խոցեալ էին կարեւելք:

Անգղիացիք երբոր այս կերպով պարտեցան, ապստամբութիւնն ու խռովութիւնն աւելի ևս տարածուեցաւ, և էլ մինայի հարկատուք ևս դաշնաւորեցան Աշանդաց հետ. որով Անգղիացւոց վիճակն շատ աւելի վտանգեցաւ:

Այս ձախողանաց լուրն երբոր հասաւ յԱնգղիա, սաստիկ վախ մը դրաւ եւս ամենուն սիրտը: Չեւք վարկին անդէն երկրորդ արշաւանաց պատրաստութեան, որ մեկնեցաւ տարւոյս սեպտեմբերի 12^ն, ունելով հրաման գնալ 'ի վերայ Գումասսի: Պատրաստութիւնքն մեծ ու ահաւորք եղան, բայց գործոյն յաջողութիւնը երկբայական:

Հրաման ունին մինչև մարտ ամիս ամենայն ինչ լմնցնել, բայց կը մնայ տեսնել թէ ինչ ապագայ պիտի ունենան:

ՎԻՍԳՈՆԴԻ-ՎԵՆՈՍԴԱ

Խտալական տէրութեան այժմեան արտաքին գործոց պաշտօնեայն, Վիսգոնդի-Վենոսդա, ծնած է յամին 1828: Աւելորդ կը համարուի խօսել մանրամասն իր ամբողջ կենացն ընթացիցը վրայ 'ի մանկութենէ մինչև յայս չափ հասակի. այս միայն ըսեմք որ իր յաջողամտութեամբն յուսմունս և յառաջագիմութեամբն՝ գեղեցիկ ապագայ մը կը խոստանար իր հայրենեացը. որուն պատմութեանը հմտանալով և տեղեկանալով անոր փառաց ու աղետիցը, վառեցաւ սաստկապէս 'ի սէր նորա, որ մեծ նշան է ազնուախոհ սըրտի: Ճոխացեալ էր 'ի բնութենէ ընտիր ձրիւք և բարեմասնութեամբք. ազնուական սիրտ մ'ունէր, եռանդուն հոգի և բազմաբեղուն միտք, և կար-

ծես փափաքանօր ժամանակին կ'ըս. պասէր որ օգտակար ընէ իր հայրենեաց այս բարի ու գեղեցիկ տուրքերը:

Ցնծութեամբ ողջունեց առաջին անգամ 'ի Միլան զառաջին արշալոյս ազատութեան հայրենեաց, գործակցելով անոնց՝ որք յայնժամ իբրեւ կազմողք համարեալ էին Լոմպարտիոյ ազատական կուսակցութեան: Հանճարովի, բարուց քաղցրութեամբն ու սիրելութեամբն յինքն ձգեց Քալուր կոմսին համարումը ու բարեկամութիւնը, որ իր սիրելեաց ու գործակցաց մէջ դասեց զինքը. ու 'ի ցոյց և 'ի նշան իր վստահութեանը, կարիպալտի զօրավարին զրկեց զնա իբրեւ արքայական գործակատար:

Վիսգոնդի-Վենոսդայի քաղաքագիտական յաջողամտութիւնն յայտնուեցաւ առաւելապէս յամին 1860, երբ Բէրոլի մարզիզին հետ տարակարգ առաքելութեան պաշտօն մը կատարեց յարքունիս Բարիզու ու Լոնտոնայի:

Երբ դարձաւ 'ի հայրենիս, ընդհանուր ընտրութեանց ժամանակ ըլլալով, երեսփոխան կարգեցաւ 'ի Խորհրդարանի: Եւ ապա 'ի վարձ և 'ի փոխարէն իր հայրենեաց մատուցած ծառայութեանցը, կոչեցին զնա 'ի 'ի Պաշտօնարան արտաքին գործոց. և ժամանակ մը նոյն պաշտաման մէջ մնալէն ետքը իբրեւ քարտուղար, յամին 1863 մարտի 24^ն արտաքին գործոց Պաշտօնեայ անուանեցաւ, և կատարեց զայն մինչև 1864 տարւոյն սեպտեմբեր ամիսը. յորում 'ի պատճառս պաշտօնական գծութեան՝ հրաժարեցաւ պաշտօնէն Մինկէդդիին, Բէրոլցցիին ու այլոց հետ: Դարձեալ յամին 1866 յունիս ամսոյն մէջ կոչեցաւ պաշտօնեայ արտաքին գործոց. բայց այս անգամ ալ նոյնպէս կարճ տևեց, այսինքն մինչև յաջորդ տարւոյն ամիսը, յորում ժամանակի Պաշտօնարանն երկու նախագահ ունեցաւ, նախ զզօրապետն Լա Մարմորա և ապա զՌիքազոլի, երբ առաջինն մեկնեցաւ 'ի դաշտ պատերազմի: Ռիքազոլիէն